

Weronika Zaremba

KONFLIKTY W RODZINIE I ICH KONSEKWENCJE PSYCHOSPOŁECZNE

Abstract: Conflicts are inevitable even in the most harmonious life of family. The kind of the conflicts and the ways of their resolution at first depends from the persons' psychical maturity in them participating. In situation when it fizzle out to unload tensions and conflicts, it comes to crisis of marriage or family characterizing in this, that husband's and wife's essential needs or needs parents and their children are not satisfy on a required level. Some kinds of crises can lead to disintegration of marriage and family and in a long term to weakness the internal coherence characterizing in neglecting the persons' duties and duties in relation to children, the consequence of this is break-up of the marriage and family. From the formal sight it express as a figure of divorce or separation. Each divorce confirmed by law means emotional, psychical, economic and parental divorce. In a consequence weakens or annihilates emotional ties, the division of property follows among getting divorced sides and disconnection one of them from caring over juvenile children.

Moreover the age, state of the child's health, degree of emotional sensibility, fear about new condition of life can decide about positive or negative the child's behavior to divorce of its parents. Counteraction would depends disintegrating conflicts on creating family community, spread in a proper family communication but mainly for preparation of a young person to life in a society, at marriage or in family.

Key words: family, conflicts, conflict resolution, crisis of marriage, crisis of family, divorce, child's health, child's behavior, family community

Wprowadzenie

Istotą konfliktu jest zderzenie przeciwstawnych potrzeb, poglądów, dążeń i oczekiwań. Konflikty wywołują napięcia emocjonalne, takie jak niezadowolenie, frustracja, poczucie krzywdy, izolacji, odrzucenia¹. Konflikty rodzinne to konflikty małżeńskie, między rodzicami a dziećmi, między rodzeństwem, małżonkami a ich rodzicami, dziadkami a wnukami oraz innymi osobami wchodzącymi w skład rodziny. Najbardziej istotne w rodzinie są napięcia i starcia pomiędzy rodzicami oraz pomiędzy rodzicami a dziećmi. Zakłócenia w funkcjonowaniu środowiska rodzinnego są szczególnie groźne dla dziecka, jego rozwoju psychomotorycznego i wychowania, gdyż mogą stać się przyczyną różnorodnych zaburzeń².

Rodzaj konfliktów i sposoby ich rozwiązywania uzależnione są przede wszystkim od dojrzałości psychicznej osób w nich uczestniczących. Im większą niedojrzałością i nieodpowiedzialnością cechują się osoby zaangażowane w konflikt, tym trudniejsze jest jego rozwiązanie i większa możliwość dezintegrujących wyników jego przebiegu. Natomiast dojrzałość człowieka – intelektualna, uczuciowa i społeczna – zwiększa umiejętność nawiązywania głębokich więzi, zrozumienia drugiego człowieka, a co za tym idzie, osiągania kompromisów i zdolności zapobiegania konfliktom, zagrażającym trwałości relacji międzyludzkich³.

Przyczyny konfliktów w rodzinie i ich skutki

Na poczucie szczęścia w rodzinie ma wpływ zarówno częstotliwość występowania konfliktów, jak i zakres oraz sposób ich występowania. Szczególnie negatywny wpływ na rodzinę mają konflikty nierozwiązane lub nieco tylko załagodzone. Częste konflikty w rodzinie wywołują nieprawidłowe postawy wychowawcze i nie pozwalają zaspokajać podstawowych potrzeb psychicznych.

Konflikt definiuje się jako napięcie wywołane sprzecznością celów dwóch lub więcej osób oraz jako sytuacje zagrożenia interesów partnerów, wywołujące działania obronne. Wyróżnia się dwa rodzaje konfliktów: integrujący i dezintegrujący. Konflikt integrujący występuje, gdy przedmiot sporu dotyczy konkretnych faktów. Wysuwane argumenty nie urażają godności drugiej osoby. Zaangażowanie w rozwiązywanie konfliktów jest wzajemne i aktywne. Emocje są wyrażone w sposób szczerzy i autentyczny. Komunikacja jest jasna i przejrzysta. Wynikiem tych konfliktów jest całkowite oczyszczenie, wzrost poczucia bliskości, zaufanie, wybaczenie.

Konflikt dezintegrujący zaś dotyczy przypuszczeń, domysłów. Partnerzy ranią się nawzajem, nie są szczerzy. Zaangażowanie w konflikt często nie jest

¹ M. Ryś, *Konflikty w rodzinie niszczą czy budują?*, Warszawa 1994, s. 5.

² M. Winiarski, *Zaburzenia w funkcjonowaniu rodziny i ich implikacje*, [w:] *Rodzina polska na przełomie wieków*, red. J. Zebrowski, Gdańsk 2006, s. 53.

³ M. Ryś, *op. cit.*, s. 5.

dwustronne. Konflikt ten budzi napięcie, rozdrażnienie, poczucie bezsilności. W ich wyniku ludzie oddalają się od siebie z poczuciem krzywdy, żalu, lęku. Czują się niezrozumiani. Każda sytuacja konfliktowa przechodzi przez następujące fazy:

- narastanie – emocje rosną,
- otwarcie – wybuch, emocje przeważyły, powodem wybuchu często jest błahostka, która uruchomiła reakcję,
- eskalacja – „ty mi tak, to ja tobie jeszcze gorzej”; konflikt zamiast słabnąć, wzrasta,
- konfrontacja – zmęczenie, prośba dojścia do porozumienia, chęć rozwiązania⁴.

Konflikt to swoisty stan rozbieżności pomiędzy określonymi podmiotami, partnerami. Uświadamiają sobie dzielące ich różnice w zakresie interesów, celów i w związku z tym podejmują czynności zmierzające do osiągnięcia własnego celu kosztem eliminacji celu drugiej osoby bądź samego partnera, albo znalezienia drogi wspólnego obopólnie korzystnego działania⁵.

W świetle badań CBOS (przeprowadzonych w 1994 r.), konflikty występują w 87% rodzin, w 24% rodzin – parę razy w miesiącu i częściej, w 63% rodzin – rzadko. Najczęściej są to awantury, kłótnie rodziców (74%), konflikty między matką a dziećmi (11%), między ojcem a dziećmi (9%) oraz innymi osobami (6%)⁶. Z kolei badania A. Olubińskiego wskazują na występowanie konfliktów między rodzicami i dziećmi w około 60% rodzin, w około 17% są to spięcia częste, w 20% – o różnej częstotliwości, w 7% – występują rzadko⁷. Zdaniem badaczy, w rodzinie najgroźniejsze są konflikty długo trwające, nieraz przybierające formę ukrytą i kończące się gwałtownymi wybuchami nagromadzonej wrogości, oskarżeń, uprzedzeń⁸.

Konflikty częste i krótkotrwałe, choć nie są tak groźne w skutkach, jak długotrwałe, to jednak wyczerpują partnerów psychicznie i nastawiają do siebie negatywnie, ponadto utrwalają „konfliktowy” styl życia małżeńskiego, który mogą w przyszłości powielić ich dzieci. Skutki konfliktu rodziców z dziećmi zależą w znacznym stopniu od atmosfery panującej w trakcie ich trwania. Jeśli jest ona życzliwa, konflikt może spełniać pozytywną rolę wychowawczą. Najczęściej jednak jest inaczej – tworzy się wtedy atmosfera napięta, formalistyczna, izolacyjna, nieprzychylna, złośliwa, wyczerpująca, nerwowa⁹.

Według H. Izdebskiej, główne przyczyny konfliktów małżeńskich dotyczą:

- intymnych stosunków między małżonkami,
- spraw związanych z codziennym życiem rodziny,

⁴ *Przyczyny konfliktów rodzinie*, www.shvoong.com./social-sciences/psychology/1784094 [07.06.2011].

⁵ A. Olubiński, *Konflikty, rodzice, dzieci. Dramat czy szansa?*, Toruń 1992, s. 4.

⁶ *Nieporozumienia i konflikty w rodzinie*, Komunikat z badań CBOS, Warszawa 1995.

⁷ A. Olubiński, *op. cit.*, s. 75.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, s. 93.

- stosunku do dzieci i ich wychowania,
- zmian charakterologicznych u jednego lub obojga małżonków,
- rozbieżności w sferze indywidualnych dążeń, aspiracji i osiągnięć,
- subiektywnej oceny własnego małżeństwa i doznawanej w nim satysfakcji¹⁰.

Niebagatelne znaczenie w powstawaniu konfliktów mają także takie czynniki, jak sytuacja finansowa rodziny, podział obowiązków rodzinnych i domowych, wtrącanie się teściów czy innych osób starszej generacji, złe warunki mieszkaniowe, bezrobocie rodziców, współżycia seksualne czy niewierność małżeńska, nałogi rodziców (głównie alkoholizm). Rodzice i dzieci są zdania, że główne źródła wzajemnych nieporozumień to naturalna różnica wartości, odmienny stosunek do szkoły i nauki szkolnej i autonomii, złe cechy charakteru.

Jedną z głównych przyczyn wzajemnych starć – zdaniem rodziców – jest brak posłuszeństwa, obowiązkowości i odpowiedzialności ze strony dzieci. Natomiast – zdaniem dzieci – brak wolności, niezależności i autonomii¹¹. Badacze uważają, że środowisko rodzinne na skutek zaburzenia relacji pomiędzy rodzicami, rodzicami i dziećmi, zmienia się, słabną więzi społeczne, psuje się atmosfera domowa, życie rodzinne przybiera niekorzystną postać. To z kolei rzutuje negatywnie na rozwój somatyczny, społeczny i umysłowy dzieci¹². A. Olubiński na podstawie swoich zakrojonych badań stwierdził, że:

- a) odsetek dzieci o pozytywnym nastawieniu do rówieśników maleje adekwatnie do stopnia nasilania się nieporozumień rodzinnych, uczniowie z rodzin konfliktowych uzyskują niższe statusy socjometryczne niż dzieci z rodzin harmonijnie funkcjonujących,
- b) ciągle kłótnie i konflikty rodzinne stają się przyczyną różnorodnych zaburzeń w rozwoju emocjonalnym dzieci (nerwic, silnych stanów lękowych, obojętności, nadpobudliwości, agresji),
- c) zaznacza się liniowy wpływ sytuacji konfliktowej w rodzinie na najlepsze i najgorsze oceny uzyskiwane przez dzieci w szkole¹³.

W wychowaniu młodego człowieka największy wpływ ma rodzina. W rodzinach, w których panuje odpowiedni klimat, proces wychowania przebiega bez zakłóceń, dzieci wyrastają dojrzałe, odpowiedzialne, otwarte, odporne na stresy, optymistycznie nastawione do życia.

Jednym z najczęściej występujących problemów w rodzinach jest zaburzona komunikacja między rodzicami a dorastającymi dziećmi. Konflikt jest zjawiskiem społecznym, zachodzi wtedy, gdy istnieją co najmniej dwie wyodrębnione, wzajemnie od siebie zależne strony, które nie pomagają sobie w osiągnięciu celu.

---

¹⁰ H. Izdebska, *Przyczyny konfliktów w rodzinie*, Warszawa 1975, s. 49.

¹¹ M. Winiarski, *op. cit.*, s. 55

¹² J. Gajda, *Dziecko i konflikty małżeńskie*, Warszawa 1978, s. 20.

¹³ A. Olubiński, *Konflikty małżeńskie a warunki i efekty wychowania w rodzinie*, Toruń 1987, s. 140–

Obie strony spostrzegają niemożliwe do pogodzenia różnice interesów, realizacji istotnych potrzeb i wartości. W sytuacjach konfliktu ludzie zwykle:

- unikają go (nie dostrzegają, przeczekują),
- rezygnują z dążeń (przed lub po walce),
- szukają wsparcia u innych,
- proszą o rozstrzygnięcie trzecią stroną,
- walczą aż do zniszczenia przeciwnika,
- próbują konstruktywnie rozwiązać problem.

Przebieg konfliktu zależy od wielu czynników, w tym:

- relacji międzyludzkich,
- dostępu do informacji,
- odmierności potrzeb stron,
- odmierności systemu wartości.

W przypadku konfliktów między rodzicami a dorastającymi dziećmi, głównym powodem, z jednej strony, jest niepogodzenie się z faktem dorastania dziecka. Rodzice nie chcą lub nie potrafią zobaczyć w nim partnera, z którym można rozmawiać, boją się samodzielności i odrębności dorastających, dzieci, gdyż nadal czują się za nie odpowiedzialni. Z drugiej strony z kolei, nastolatki utożsamiają dorosłość z brakiem ograniczeń. Tymczasem najlepszą drogą za uznanie kogoś za dorosłego jest odpowiedzialne, rozsądne zachowanie. Ten fakt należy młodym ludziom uzmysłowić. Młodzi ludzie często nie rozumieją swoich rodziców i uważają, że nie są w stanie ich zrozumieć. Tymczasem działania rodziców sterowane są lękiem i obawą o nich. Rodzice muszą jednak zadawać sobie sprawę, że wolność wyboru i odpowiedzialność za skutki postępowania należy budować na każdym etapie rozwoju dziecka, wtedy proces dorastania jest naturalny i oczywisty. Nie można oczekiwać od młodego człowieka, by dokonał mniej lub bardziej racjonalnych wyborów w wieku dojrzewania, jeśli nie nauczył się tego robić wcześniej, gdy ewentualne negatywne konsekwencje były łatwiejsze do pokonania. Oczywiście zakres decyzji musi się wraz z rozwojem zmieniać. Wymagana jest dojrzałość rodziców, więź emocjonalna, aby rodzice rozmawiali i rozumieli dziecko. Konflikty z dziećmi wynikają bowiem często z barier komunikacyjnych, które utrudniają kontakt. Są to:

- krytykowanie, negatywna ocena tego, co druga osoba robi, myśli i czuje; krytyka oceniająca zniechęca do otwartości i budzi poczucie niezrozumienia,
- obrażanie, jego wynikiem może być odwet, udawanie i unikanie kontaktu,
- autorytarne orzekanie, wypowiadanie prawd ostatecznych; stawianie siebie w roli autorytetu zwykle przynosi efekt negacji wypowiadanego stanowiska,
- rozkazywanie, w relacjach wychowawczych niepożądane, zraza ludzi do siebie,

- grożenie, występuje z pozycji siły, w tej próbie sił przegrywa zazwyczaj osoba grożąca.

W procesie porozumiewania się w grę wchodzi mówienie, słuchanie i rozumienie¹⁴. W rodzinach szczęśliwych konflikty występują o wiele rzadziej, nie są ostre, a ich rozwiązywanie przyczynia się do psychicznej integracji rodziny. W rodzinach, które określają się jako nieszczęśliwe, konflikty występują często i działają destrukcyjnie. Mogą tu też występować tzw. konflikty autystyczne, bez wyraźnych przyczyn, albo dotyczące istotnych sfer życia.

Rozważając problem najczęściej występujących konfliktów w rodzinie należy wziąć pod uwagę fazę życia małżeństwa i rodziny. Innego rodzaju konflikty będą występowały u ludzi wkraczających w małżeństwo, inne zaś u rodziców przeżywających odejście z domu już dorosłych dzieci¹⁵. J. Willi wyodrębnia 4 fazy w rozwoju rodziny: tworzenie się związku, rozwój i awans, wiek średni i starość.

Faza tworzenia związku małżeńskiego to etap podejmowania nowych zadań, początek wspólnego życia, dopasowywania się dwóch odrębnych osobowości, stylów życia, wzajemnego określania istotnych w życiu wartości, wypracowywania ról, podziału obowiązków, weryfikacji oczekiwań. Do poważnych konfliktów może dojść w przypadku braku dojrzałości intelektualnej, emocjonalnej, społecznej do zawarcia związku małżeńskiego. W sferze intelektualnej brak realistycznego sposobu myślenia uniemożliwia dobre przystosowanie się człowieka, utrudnia przeciwdziałanie kłopotom i ich prawidłową ocenę. Zakłóca także właściwe widzenie współmałżonka, a więc uniemożliwia odpowiednie wobec niego postępowanie¹⁶. Brak dojrzałości uczuciowej utrudnia podjęcie odmowy, zaakceptowania odmiennego zdania drugiej osoby. Wyraża się także w braku umiejętności opanowywania gwałtownych uczuć negatywnych. Niedojrzałość uczuciowa stanowi więc poważne zagrożenie dla trwałości małżeństwa czy rodziny. Brak dojrzałości społecznej przejawia się w niedostrzeganiu potrzeb i wartości innych, w nieumiejętności wykonywania ról społecznych, zarówno związanej z pracą zawodową, jak i życiem rodzinnym. Osoba niedojrzała społecznie jest skoncentrowana na sobie, nastawiona przede wszystkim na branie, innych traktuje jak narzędzie do zaspokojenia własnych potrzeb. W początkowym okresie trwania małżeństwa często następuje konfrontacja marzeń i nierealnych oczekiwań z rzeczywistością. Wspólne mieszkanie umożliwia poznanie wybranego człowieka. Każdemu z tych działań mogą towarzyszyć konflikty.

W fazie rozwoju i awansu konflikty związane są często z ustalaniem proporcji między pracą zawodową a pracą w domu, podziałem obowiązków i wcho-

---

¹⁴ T. Gołębiwska, *Konflikty w rodzinie*, www.profesor.pl/mat/na6/pokaz_material_tmp.php?plik=na6 [07.06.2011].

¹⁵ M. Ryś, *op. cit.*, s. 7.

¹⁶ *Ibidem*, s. 7.

dzeniem w rolę rodzicielską¹⁷. Do najczęściej wymienianych sfer konfliktów w tym okresie należą: sprawy finansowe, gospodarstwo domowe, życie seksualne małżonków, czas wolny, życie zawodowe, dzieci, przyjaciele i znajomi, własna rodzina i krewni. Problemy dotyczące spraw finansowych występują nie tylko w rodzinach, w których brakuje pieniędzy, ale także w tych, w których ich nadmiar wywołuje spory związane ze sposobem ich wydawania czy rozdziału. W zakresie gospodarstwa domowego przedmiot konfliktów stanowi szczególnie podział prac domowych. Pracujące zawodowo kobiety oczekują większego zaangażowania mężów. Pretensje, żale, narzekania wywołują jednak często odwrotny skutek i mąż zaczyna uciekać z domu w pracę lub szukać towarzystwa kolegów, czasem zaczyna pić. Kobiety odczuwają brak zaangażowania męża w prace domowe, czują się przeciążone, zniechęcone, rozdrażnione. Problemy ze współżyciem seksualnym zazwyczaj nie są otwarcie omawiane przez małżonków. Kobiety najczęściej oczekują więcej czułości, akceptacji, pogodnej atmosfery w ciągu dnia, słownego potwierdzenia uczuć. Mężczyźni natomiast wyobrażają sobie, że przeżycia żon są takie, jak ich własne. Prowadzi to często do rozdzwieków i nieporozumień, niezwerbalizowanego żalu¹⁸. W zakresie wolnego czasu konflikty związane są najczęściej z różnicą zainteresowań i oczekiwań małżonków. Konflikty te mogą dotyczyć hobby, które odbierane jest przez współmałżonka jako przykre, uciążliwe czy ograniczające wspólny czas rodziny (np. komputery, hazard, ucieczka na ryby, mecze), niesprawiedliwego podziału czasu wolnego czy wspólnego spędzania świąt lub niedziel. Życie zawodowe może rodzić wiele napięć przenoszonych na teren domu. Konflikty mogą dotyczyć zbyt dużego zaangażowania się męża w sprawy zawodowe. Przyczyn konfliktów rodzinnych należy szukać również w pracy zawodowej matek, które pracując, poświęcają mniej czasu dla dzieci. Dziecko, któremu poświęca się mało czasu, łatwiej popada w różnego rodzaju konflikty, tak w swoich relacjach z rodzicami, jak i rodzeństwem, nauczycielami, kolegami. Częste konflikty w rodzinie wywołują nieprawidłowe postawy wychowawcze¹⁹.

W wieku średnim wszelkiego typu rozczarowania i niepowodzenia zawodowe przenoszone są często na teren domu. Wywołują one napięcia, konflikty, nieporozumienia. Poważne konflikty, szczególnie w sferze wartości, stanowią zagrożenia dla zdrowia psychicznego członków rodziny i jej trwałości. Najwłaściwszą postawą dorosłych, a zwłaszcza rodziców, jest zrozumienie i uznanie młodych za równorzędnych partnerów oraz traktowanie ich na zasadzie koleżeństwa i współpracy²⁰. W tym okresie życia dochodzi niejednokrotnie do podsumowywania własnych osiągnięć. Tego typu działania prowadzić mogą do rozczarowań, poczucia przegranej i do działań kompensacyjnych, zazwyczaj

---

¹⁷ *Ibidem*, s. 8.

¹⁸ *Ibidem*, s. 9–10.

¹⁹ *Ibidem*, s. 11.

²⁰ *Ibidem*, s. 17.

nieprzemyślanych, często niekorzystnych dla współmałżonka czy całej rodziny, np. rozwodu. Odejście dzieci z domu może powodować także konflikty i kryzysy w samym małżeństwie rodziców. Uwolnienie od obowiązków rodzicielskich może doprowadzić do poczucia pustki, obcości.

W fazie starości konflikty związane są z poczuciem niepewności, bezwartościowości, zmniejszania się vitalności. Osoba zmuszona do przejścia na emeryturę czuje się pokrzywdzona i często wylewa na najbliższe otoczenie swój żal. Konflikty mogą powstać na tle oczekiwań opieki już dorosłych dzieci, mających własne rodziny lub pracę. Źródłem konfliktów staje się także ingerowanie dziadków w wychowanie wnuków. W wieku starszym może dojść do poważnych konfliktów wewnętrznych, gorzkiej analizy bilansu życiowego, porównywania siebie z innymi. W okresie starości źródłem konfliktów mogą stać się cechy charakteru, które kiedyś były pozytywne, a teraz uległy usztywnieniu, utrudniając życie najbliższemu otoczeniu²¹.

Wielokrotnie potwierdzono silny wpływ rodziny i pochodzenia na jakość związku dorosłych dzieci. Dobra jakość małżeństwa rodziców m.in. uczy sposobu zmagania się z trudnościami, wskazuje na konieczność podjęcia odpowiedzialności za siebie i za innych. Prawidłowe relacje między rodzicami oraz postawy rodzicielskie mają wpływ na kształtowanie się postawy wobec przyszłego, własnego małżeństwa. Konfliktowe relacje między rodzicami (często wiążące się z nieprawidłowymi postawami rodzicielskimi) wywołują u dorosłego dziecka pragnienie niepowielania negatywnych wzorców i doświadczeń. Jednak najczęściej, niestety, nieświadomie są one powielane²². Rodzina wpływa na dorosłe dziecko również wówczas, gdy założyło ono własny związek. Wpływ ten może mieć charakter wspierający, pomocny, gdy uwzględni się potrzeby młodych. Może mieć także charakter destrukcyjny. Dzieje się tak szczególnie, gdy relacje małżeńskie w rodzinach pochodzenia nie są właściwe. Wówczas, aby zaspokajać swoje potrzeby emocjonalne, małżonkowie mogą szukać ich w związkach swoich dzieci. Mogą usiłować utrzymać związek ze swym dzieckiem równie bliski, co w okresie dzieciństwa. Dorosłe dzieci zaś, nadmiernie związane ze swoimi rodzicami, nie potrafią stworzyć niezależnego, własnego związku, a następnie rodziny²³.

Zapobieganie konfliktom

Rozwoju i funkcjonowania człowieka nie można analizować bez uwzględnienia kontekstu społecznego. Każda jednostka od urodzenia funkcjonuje bowiem w określonych strukturach społecznych i wymaga wsparcia zewnętrznego.

---

²¹ *Ibidem*, s. 18–19.

²² D. Kuncewicz, *Rozwiązywanie konfliktów z partnerem a wzory relacji z rodzicami*, [w:] *Psychospołeczne aspekty życia rodzinnego*, red. T. Rostowska, A. Paplińska, Warszawa 2010, s. 125.

²³ *Ibidem*, s. 126.

Wsparcie może być emocjonalne, instrumentalne, informacyjne. Wsparcie emocjonalne uznawane jest za najbardziej znaczące dla jednostki, związane z obdarzaniem innych uczuciami, przywiązaniem, empatią, koncentracją na jednostce, intymności. Ten typ wsparcia wzmacnia też poczucie własnej wartości, umożliwia konstruktywne angażowanie się w rozwiązywanie trudności. Buduje zaufanie do celowości podejmowania wysiłków na rzecz przywrócenia stanu równowagi emocjonalnej, wzmacnia poczucie kontroli nad swoim zdrowiem i samopoczuciem.

Wsparcie instrumentalne polega na dostarczeniu potrzebującej jednostce pomocy, np. pieniędzy, przedmiotów, leków, oznacza również podjęcie wysiłku w różnych zadaniach. W szczególnych wypadkach może ono odgrywać rolę priorytetową.

Z kolei przez wsparcie informacyjne rozumie się dostarczanie porady, informacji, różnych opinii, źródeł. Polega na wzmacnianiu motywacji przy podejmowanych wysiłkach, chroni przed „uwikłaniem się” w sytuacje stresowe.

Wymienione typy wsparcia społecznego nie wykluczają się, mogą oddziaływać kompleksowo, oddzielnie lub też w różnych proporcjach. Na początku sytuacji kryzysowej najbardziej pomocne może się okazać wsparcie emocjonalne przywracające zaufanie do ludzi i kompetencji, obniżając poziom napięcia emocjonalnego. W fazie przejściowej przydatne może być wsparcie informacyjne, pomocne w poszukiwaniu nowych dróg walki z zagrożeniem, pozwalające na zrozumienie akceptacji koniecznych zmian w dotychczasowym funkcjonowaniu. W sytuacji chronicznie działającego stresu wsparcie instrumentalne może być formą pomocy najbardziej oczekiwaną i pożądaną²⁴.

Rodzina jest pierwszym środowiskiem, w którym żyje dziecko. Jest również miejscem, w którym przygotowuje się do życia w społeczeństwie. To właśnie rodzina przekazuje dziecku najważniejsze wartości. Dla dziecka pierwszymi wzorami do naśladowania i nauczycielami są rodzice. Chcąc więc uczyć dziecko miłości, rodzice muszą umieć ją dawać i brać. Jeżeli rodziców łączy niezdrowa relacja, dziecko nieświadomie uczy się jej i przenosi na relacje z innymi ludźmi²⁵.

Rodzina stwarza takie warunki, które pozwalają dziecku rozpoznawać w życiu wartości ważne, cenne i pożądane. We wspólnocie rodzinnej przez miłość, troskę, serdeczność, życzliwość dziecko doświadcza, czym jest m.in. sprawiedliwość, przebaczenie. Rodzina jest środowiskiem szczególnym, w którym odbijają się szersze procesy społeczne i to zarówno napięcia i konflikty, jak i powodzenie w życiu poszczególnych członków i ich sukcesy²⁶.

Według J. Pietera, rodzina to jeden z najważniejszych kręgów środowiskowych każdej jednostki przez to, że najwcześniej mu dostępny i najintensywniej

²⁴ *Rodzina polska na przełomie wieków...*, s. 72–73.

²⁵ *Człowiek a wychowanie. Europejskie możliwości i zagrożenia*, red. J. Łach, Rzeszów 2007, s. 117.

²⁶ *Ibidem*, s. 118.

oddziałujący. Środowisko rodzinne jest przede wszystkim złożoną całością, która stanowi układ różnorodnych, osobiście dostępnych jednostce warunków środowiska domowego²⁷.

Według Janusza Homplewicza, rodzina jest bytem stającym się na miarę swego trwania, oddziaływania i promieniowania wychowującym klimatem. To jest miejsce, gdzie nie tylko dziecko rośnie, dojrzewa i szlachetnieje. Takie procesy zachodzą w stosunku do niej samej i do pozostałych jej członków²⁸. Dla ogólnego funkcjonowania rodziny niezbędne jest życie emocjonalne, które przenika wszelkie aspekty życia oraz stosunki panujące pomiędzy poszczególnymi osobami. Więzy tych nie udało się dotychczas zastąpić inną postacią, dowodem na to jest tzw. choroba sieroca, która dotyka dzieci pozbawione więzi emocjonalnych z rodzicami²⁹.

Zdaniem Z. Kamińskiego, poza rodziną nie ma takiego drugiego środowiska wychowawczego, w którym w tak wysokim stopniu następowałyby rozbudzenie i zaspokojenie potrzeb psychicznych jednostki, głównie takich jak: potrzeba życzliwości, uznania, miłości, przynależności, bezpieczeństwa itp.³⁰

Mimo, że rodzina ulega obecnie ewolucji społecznej, nadal jest pozostaje podstawową komórką życia społecznego i jedną z głównych, obok szkoły, instytucji wychowawczych. To rodzina pełni tę funkcję od pierwszych lat życia aż do osiągnięcia samodzielności przez człowieka, zapoczątkowuje proces socjalizacji, który potem jest przejmowany przez szkołę i inne instytucje. Istnienie rodziny i jej wychowawczy wpływ jest więc bardzo istotny dla dziecka. Słynna pedagogiczna zasada głosi, że im wpływ wychowawczy jest dłuższy i bardziej systematyczny, tym kształtowanie człowieka jest głębsze i skuteczniejsze³¹.

Zdaniem S. Kawuli, wychowanie w rodzinie może mieć charakter celowy, planowy i świadomy ze strony rodziców lub może odbywać się w sposób przygodny i samorzutny³². Dla ogólnego funkcjonowania rodziny, a zwłaszcza dla jej działalności wychowawczej, zasadniczą podstawę stanowi życie emocjonalne, które nadaje swoistą dynamikę wszystkim funkcjom, w tym również funkcji wychowawczej. Specyfika wychowania, jako pierwszego świadomego procesu, nie polega na wyodrębnieniu z pozostałych stosunków społecznych, ale przede wszystkim na powiązaniu ich z wychowaniem w taki sposób, aby kształtowały one trwale i w pożądanym kierunku osobowość dziecka³³. Tymczasem rzeczywistość wychowawcza charakteryzuje się mniejszym lub większym stopniem

---

²⁷ J. Pieter, *Poznanie środowiska wychowawczego*, Wrocław–Kraków 1960, s. 30.

²⁸ J. Homplewicz, *Pedagogika rodziny. Zarys wykładów na podyplomowym studium prorodzinnym*, Rzeszów 2000, s. 57.

²⁹ *Człowiek a wychowanie...*, s. 119.

³⁰ Z. Kamiński, *Podstawowe pojęcia pedagogiki społecznej*, Warszawa 1976, s. 64.

³¹ *Człowiek a wychowanie...*, s. 119.

³² *Pedagogika rodziny*, red. S. Kawula, Toruń 2000, s. 43.

³³ *Ibidem*, s. 58.

dezintegracji. Jest to dezintegracja funkcjonalna, która polega na braku współdziałania między poszczególnymi instytucjami³⁴.

Zagrożeniem dla funkcjonowania rodziny jest jej dezintegracja w sferze kontaktów interpersonalnych i więzi emocjonalnych, a także w zakresie systemu wartości rodziny jako jedności i poszczególnych jej członków. Obecnie często w rodzinie obserwuje się wyraźne osłabienie kontaktów między rodzicami a dziećmi, brak wzajemnego zaufania, malejącą spójność emocjonalną, rozluźnienie więzi wspólnotowych. Zmiana stylu życia i pracy, procesy urbanizacji i inne wymogi współczesności, prowadzą do poczucia osamotnienia³⁵.

Najczęstszym skutkiem braku związków społecznych, w tym związku z rodziną, jest poczucie osamotnienia, częste bądź powtarzające się lub intensywne na tyle, że sprawia, iż jednostka staje się podatna na zaburzenia emocjonalne. U takich osób ulega obniżeniu zdolność akceptacji, efektywnego działania, występują trudności w funkcjonowaniu osobistym, zawodowym i społecznym. Pomoc powinna więc być nakierowana na pracę z rodziną, naprawę jej wewnętrznego funkcjonowania, poprawę kontaktów między poszczególnymi członkami³⁶.

Rodzina może być źródłem stresu, ale może przede wszystkim dostarczać wsparcia, niezbędnego do prawidłowego rozwoju i radzenia sobie z kryzysami czy sytuacjami trudnymi. Szczególne znaczenie dla rodziny ma jakość atmosfery psychologicznej, wytworzonej przez interakcje członków między sobą. Im większy jest zakres wartości wspólnych dla członków rodziny, tym mniej bywa konfliktów w rodzinie, tym większa jest spójność, subiektywne poczucie wsparcia przez jej członków i tym samym mniejsza podatność na sytuacje stresowe w warunkach pozarodzinnych.

Wsparcie społeczne ze strony grupy pierwotnej, jaką jest rodzina może być analizowane w aspekcie strukturalnym i funkcjonalnym. Aspekt strukturalny dotyczy cech organizacyjnych i możliwości, dzięki którym rodzina wspiera działania prowadzące do dobrego funkcjonowania jej członków. Natomiast aspekt funkcjonalny dotyczy tych mechanizmów, poprzez które wsparcie jest dostarczone.

Na jakość struktury rodzinnej ma przede wszystkim wpływ trwałość, częstota i regularność kontaktów między członkami. Zależy zatem ona od intensywności relacji, wzajemnej otwartości i dostępności członków w każdym możliwym czasie. Wspomagają ją również wspólne wykonywanie różnych zadań i rozwiązywanie problemów. Niebagatelną rolę w tym procesie odgrywają małżonkowie, którzy tworzą określony klimat emocjonalny przez relacje między sobą i w stosunku do pozostałych domowników. Dobrze i stabilnie funkcjonujące małżeństwo, dające okazję od częstych, otwartych interakcji, może być istotnym źródłem wsparcia³⁷.

³⁴ *Ibidem*, s. 63.

³⁵ *Człowiek a wychowanie...*, s. 121.

³⁶ *Ibidem*, s. 139.

³⁷ *Rodzina polska na przełomie wieków...*, s. 74–75.

Rodzina w procesie długofalowego rozwoju wszczepia swoim członkom społeczne normy i wartości, symbole, które pełnią funkcje wspierające w różnych okresach cyklu życiowego jednostki. Zatem rodzina nie tylko dostarcza różnego rodzaju wsparcia swoim członkom w radzeniu sobie z problemami, ale przede wszystkim tworzy komfort zapewniający dobre samopoczucie. Rozwija ona te właściwości indywidualne, które są szczególnie użyteczne w konfrontacji stresowej. Osoba funkcjonująca w dobrej rodzinie jest wsparciem dla siebie, członków tejże rodziny i osób w strukturach pozarodzinnych³⁸.

Rozwiązywanie konfliktów

Konflikty pojawiają się we wszystkich dziedzinach życia społecznego. Konflikty społeczne powstają między jednostkami lub zbiorowościami występującymi w danym społeczeństwie. Nawet jeżeli konflikt rozgrywa się między dwiema osobami, nazywa się go społecznym, bez względu na przesłanki tkwiące u jego podstaw. Jednostki nie są bowiem wyobcowane z życia społecznego. Konflikt może mieć formę jawną lub ukrytą. Konflikty jawne łatwo się rozpoznaje, bada i rozwiązuje. Sposób uporania się z konfliktami jest decydującym czynnikiem w stosunkach między rodzicami i dzieckiem. Większość rodziców nie lubi przeżywania konfliktów i są głęboko zaniepokojeni, kiedy do niego dochodzi. Konflikt jest jednak nieuchronny, ponieważ ludzie są różni, myślą inaczej, mają różne potrzeby, zainteresowania, życzenia, które często są sprzeczne.

W przypadku konfliktów w rodzinach dominują trzy metody ich rozwiązywania: zwycięstwo, porażka, metoda bez porażek.

Metoda zwana zwycięstwem funkcjonuje w konfliktach rodziców z dzieckiem. Jedno z rodziców i dziecko napotykają konflikt potrzeb. Rodzic rozstrzyga, na czym powinno polegać rozwiązanie. Jeżeli wybrał już rozwiązanie, podaje je do wiadomości i ma nadzieję, że dziecko je zaakceptuje. Jeżeli rozwiązanie nie podoba się dziecku, może najpierw użyć perswazji, aby spróbować namówić dziecko do przyjęcia rozwiązania. Gdy to się nie uda, rodzic próbuje użyć władzy i autorytetu.

Podobnie funkcjonuje porażka, ale rezultaty są całkowicie odmienne. W obu tych metodach każda ze stron chciałaby przeforsować swoją wolę i próbuje przekonać drugiego, aby to zaakceptował. W rodzinach, w których stosowana jest pierwsza metoda, gniew promieniuje od dziecka na rodzica, natomiast w rodzinach stosujących drugą – złość promieniuje od rodzica do dziecka.

W metodzie bez porażek nie ma osób pokonanych. Stosując tę metodę obie strony zwyciężają, ponieważ rozwiązanie je zadowala. Jest to opanowanie konfliktów przez dwustronną umowę w prawie finalnego rozwiązania. Można tu zauważyć, że dzieci mają poczucie wywiązania się z zobowiązania, rodzic zaś

---

³⁸ *Ibidem*, s. 76.

ujawnia postawę zaufania do zdolności dziecka w dotrzymaniu zobowiązania. Jeżeli dzieci spostrzegają, że im się ufa, częściej zachowują się zgodnie z życzeniem rodziców. W metodzie tej dociera się do istoty problemu. Stwarza ona rodzicom i dzieciom sytuację, w której można najpierw określić, na czym polega problem. Ustalenie to daje większą szansę rozwiązania problemu. Metoda bez porażek pozwala traktować dzieci jak dorosłych. Dzieci widzą, że ich potrzeby traktowane poważnie, a dorośli chcą oraz mogą liczyć na to, że dzieci uwzględnią także ich potrzeby.

Badacze stwierdzają, że najlepiej stosować tę metodę wobec dzieci zdolnych do wyrażania swoich myśli, potrafiących argumentować. Dzieci młodsze, np. dwuletnie, są jeszcze zbyt niedojrzałe, by zrozumieć, co jest dla nich lepsze. Wtedy raczej należy stosować pierwszą metodę: rodzic jako zwycięzca. Metodę bez porażek dobrze jest jednak stosować w życiu dziecka możliwie jak najwcześniej. Dziecko nauczy się, jak wchodzić w kontakty z innymi demokratycznie, uznawać cudze potrzeby i rozpoznawać je, gdy jego własne potrzeby będą respektowane. Metoda bez porażek złożona jest z sześciu kroków:

- 1 – rozpoznanie konfliktu i nazwanie go,
- 2 – znalezienie możliwego rozwiązania,
- 3 – krytyczna ocena rozwiązania,
- 4 – decyzja i wybór najlepszego rozwiązania,
- 5 – wypracowanie sposobów jego realizacji,
- 6 – ocena, jak sprawdziło się w praktyce.

Często bywa tak, że dziecko lub rodzic nie radzi sobie z przydzielonym zadaniem, które wykonuje, dlatego należy po pewnym czasie zapytać, czy wszyscy radzą sobie i czy są zadowoleni w pokonywaniu umowy związanej z konfliktem³⁹.

Strategiami rozwiązywania konfliktów i ich typologiami zajmowało się wielu autorów. Warunek użyteczności i prostoty spełnia koncepcja Rusbult. Reakcje na konflikt zostały sklasyfikowane w dwóch wymiarach: konstruktywności – destruktywności (z perspektywy związku) oraz aktywności – bierności. Wyróżniono cztery typy zachowań. Konstruktywne strategie rozwiązywania problemów w związku to aktywny dialog i pasywna lojalność, dwie destruktywne: aktywna eskalacja konfliktu i pasywne wycofanie.

Dialog to strategia rozumiana jako podejmowanie prób usunięcia problemu i utrzymania wzajemnych relacji w dobrym stanie. Strategia dialogu przyjmuje różne formy rozwiązania, a w razie potrzeby można poszukiwać pomocy na zewnątrz.

Lojalność to strategia, która oznacza cierpliwe przeczekiwanie problemu z nadzieją, że sam się rozwiąże. Strategia ta uznana jest przez Rusbult za konstruktywną i pasywną. Dostosowywanie się do oczekiwań partnera czy łagodzenie sytuacji (mogących doprowadzić do konfliktu) jest stosowane, gdy zachowanie

³⁹ *Konflikty w rodzinie...*

wanie zgody i unikanie otwartej konfrontacji jest ważniejsze niż zaspokojenie własnych potrzeb.

Eskalacja konfliktu to aktywne niszczenie związku poprzez wycofanie i atak na partnera, aż do separacji, rozwodu. Partnerzy dążą do rozwiązania konfliktu, każde na własnych warunkach, nie uwzględniając potrzeb drugiej strony. By skłonić partnera do ustąpienia, obie strony próbują wywierać nacisk, stosować groźby, kary, deprecjonować potrzeby i cele partnera, jednocześnie wysuwać wciąż wygórowane żądania.

Wycofanie to strategia, w której jedna ze stron wycofuje się z kontaktu z partnerem, rozmów, dyskusji nad problemem. Niepodejmowanie żadnych działań w kierunku rozwiązania problemu związane jest z brakiem wiary w możliwość poprawy wzajemnych relacji.

Przyjmowana konstruktywność czy destruktywność strategii jest umowna, ponieważ stosowane strategie zwiększają prawdopodobieństwo niż determinują konstruktywne czy destruktywne rozwiązanie konfliktu. Poza tym każda para stosuje wszystkie strategie, niemniej częstotliwość stosowania poszczególnych strategii może być różna⁴⁰. W życiu najczęściej spotyka się następujące formy rozwiązywania konfliktów:

- separacja – najprostszy, chociaż nienajlepszy sposób rozwiązania konfliktu. Dochodzi do niej wskutek braku możliwości osiągnięcia jakiegoś porozumienia w sprawach spornych oraz konieczności przerwania kontaktu, ze względu na coraz dotkliwsze szkody czynione sobie wzajemnie przez partnerów,
- uległość – dominacja, gdy jeden z uczestników konfliktu jest silniejszy i potrafi narzucać swoje rozwiązanie drugiemu,
- kompromis – gdy spotykają się równe sobie siły, daje częściową satysfakcję obu stronom i na jakiś czas zapobiega wymianie negatywnych oddziaływań. Punktem zwrotnym, pomagającym w zmianie interakcji jest „gest pojednania”. Jeśli partner go podejmie, przerywa spiralę negatywnych oddziaływań. Jednak sam gest nie wystarcza. Potrzebna jest gotowość do zajmowania się sprawą sporną, połączoną ze stwarzaniem również partnerowi realizacji jego pragnień,
- strukturalna poprawa – najlepszy z możliwych sposobów rozwiązywania konfliktów. Warunkiem osiągnięcia go jest umiejętność efektywnej komunikacji między stronami. Ujawniają się prawdziwe stanowiska obu stron, doświadczane emocje są dokładnie wyrażane, sprawy istotne oddzielone od rzekomych, strony lepiej się poznają. Wzrasta zaufanie, chętniej porusza się sprawy drażliwe.

W sytuacjach konfliktowych stosuje się również inne style postępowania. Zaliczyć do nich można:

---

⁴⁰ D. Kuncewicz, *op. cit.*, s. 126–128.

- rywalizację – silne pragnienie obrony własnych interesów i braku jakiegokolwiek chęci usatysfakcjonowania partnera w zakresie jego zainteresowań,
- współpracę – wynik maksymalnego pragnienia obrony własnych interesów, ale współwystępuje ono z silnym pragnieniem, aby i partner realizował własne cele,
- kompromis – pragnienie częściowego zaspokojenia własnych interesów i częściowego zaspokojenia interesów partnera,
- unikanie – brak zajmowanie się konfliktem lub zaprzeczanie jego istnieniu, niechęć do zaspokojenia własnych interesów przy braku chęci współpracy z partnerem, aby osiągnął on swoje cele,
- dostosowanie – wynika z maksymalnego pragnienia zaspokojenia potrzeb partnera i rezygnacji z obrony własnych interesów⁴¹.

Długotrwanie nierozwiązane sytuacje konfliktowe mogą wywołać stan bezradności, utratę zaufania do innych i do siebie. Negatywne skutki konfliktów występują szczególnie wtedy, gdy członkowie rodziny ciągle powracają do podjętych decyzji i rozwiązanych już problemów, nie przyjmują możliwości zmiany swoich zachowań, wymagając tego tylko od innych.

Skuteczne rozwiązywanie konfliktów wymaga odpowiedniej postawy wobec siebie i drugiego człowieka, tj. szacunku, życzliwości i współdziałania. W poszukiwaniu możliwości rozwiązań warto skupić się na wspólnych interesach. Jeśli całkowite porozumienie nie jest możliwe, trzeba szukać porozumień częściowych. Każda rodzina powinna zdobyć umiejętność korzystnego rozwiązywania konfliktów. Otwartość, szczerłość, poszanowanie odmiennego zdania każdego członka rodziny, szacunek dla jego odmienności psychicznej oraz stała komunikacja rodziny przeciwdziałają konfliktom i służą budowaniu więzi⁴².

Podsumowanie

Nawet w najbardziej harmonijnym życiu rodziny konflikty są nieuniknione. Rodzaj konfliktów oraz sposoby ich rozwiązywania uzależnione są przede wszystkim od dojrzałości psychicznej osób w nich uczestniczących.

W sytuacji, gdy nie udaje się rozładować napięć i konfliktów, dochodzi do kryzysu małżeństwa lub rodziny, charakteryzującego się tym, że istotne potrzeby małżonków czy rodziców i ich dzieci nie są zaspokojone na wymaganym poziomie. Niektóre rodzaje kryzysów mogą prowadzić do dezintegracji małżeństwa i rodziny. Oznacza to osłabienie ich wewnętrznej spójności, a wszystkie powodują zaniedbanie obowiązków wobec siebie i dzieci, czego konsekwencją jest

⁴¹ *Przyczyny konfliktów w rodzinie*, www.shvoong.com/social-sciences/psychology/1784094 [07.06.2011].

⁴² M. Żebrowska, *Konflikty w rodzinie*, www.rypin.internetdls.pl [07.06.2011].

rozpad grupy małżeńsko-rodzinnej. Z punktu widzenia formalnego wyraża się on bądź w postaci rozwodu, bądź separacji.

Każdy rozpad małżeństwa, potwierdzony orzeczeniem sądowym o rozwodzie, oznacza rozwód uczuciowy, psychiczny, ekonomiczny i rodzicielski. W konsekwencji osłabia się lub unicestwia więzi uczuciowe, następuje podział własności pomiędzy rozwodzące się strony i wyłączenie jednej z nich z opieki nad nieletnimi dziećmi. Trzeba jednak dodać, że wiek, stan zdrowia dziecka, stopień jego wrażliwości uczuciowej, obawy o nowe warunki życia mogą decydować o pozytywnym albo negatywnym odniesieniu się dziecka do rozwodu jego rodziców.

Przeciwdziałanie konfliktom dezintegrującym polegałoby głównie na tworzeniu wspólnoty rodzinnej, rozwijaniu komunikacji w rodzinie, a przede wszystkim na odpowiednim przygotowaniu młodego człowieka do życia w społeczeństwie, małżeństwie i rodzinie.

Bibliografia

- Człowiek w wychowaniu. Europejskie możliwości i zagrożenia*, red. J. Łach, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2007.
- Gajda J., *Dziecko i konflikty małżeńskie*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1978.
- Gołębiewska T., *Konflikty w rodzinie*, www.profesor.pl/mat/na6/pokaz_material_tmp.php?plik=na6 [07.06.2011].
- Homplewicz J., *Pedagogika rodziny. Zarys wykładów na podyplomowym studium proro-dzinnym*, Instytut Teologiczno-Pastoralny, Rzeszów 2000.
- Izdebska H., *Przyczyny konfliktów w rodzinie*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1975.
- Kamieński Z., *Podstawowe pojęcia pedagogiki społecznej*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1976.
- Katula S., *Pedagogika rodziny*, Adam Marszałek, Toruń 2000.
- Konflikty w rodzinie*, www.poradnikpr.info [07.06.2011].
- Kuncewicz D., *Rozwiązywanie konfliktów z partnerem a wzory relacji z rodzicami*, [w:] *Psychospołeczne aspekty życia rodzinnego*, red. T. Rostowska, A. Paplińska, Di-fin, Warszawa 2010.
- Nieporozumienia i konflikty w rodzinie*, Komunikat z badań CBOS, Warszawa 1995.
- Olubiński A., *Konflikty małżeńskie a warunki i efekty wychowania w rodzinie*, UMK, Toruń 1987.
- Olubiński A., *Konflikty, rodzice, dzieci. Dramat czy szansa?*, Adam Marszałek, Toruń 1992.
- Pieter J., *Poznawanie środowiska wychowawczego*, Ossolineum, Wrocław–Kraków 1960.
- Przyczyny konfliktów w rodzinie*, www.shvoong.com/social-sciences/psychology/1784094 [07.06.2011].
- Rodzina polska na przełomie wieków*, red. J. Żebrowski, UG, Gdańsk 2006.

Ryś M., *Konflikty w rodzinie niszczą czy budują?*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN, Warszawa 1994.

Winiarski M., *Zaburzenia w funkcjonowaniu rodziny i ich implikacje*, [w:] *Rodzina polska na przełomie wieków...*

Żebrowska M., *Konflikty w rodzinie*, www.rypin.internetdls.pl [07.06.2011].